

A MŰSZAKI KÖNYVTÁRAK FEJLŐDÉSÉNEK
NÉHÁNY PROBLÉMÁJÁRÓL.

Nemrégiben egy közismert szakember, aki - bár nem tagja vállalatunknak - évek óta hűséges olvasónk, a következőt mondta irodánk könyvtáráról: "Ez az ideális méretű könyvtár. Már elég nagy ahhoz, hogy csaknem mindent meg lehessen találni benne, de még nem olyan nagy, hogy amiatt lenne nehézkes." Azt hiszem mindenki tapasztalta már, hogy a kis könyvtárak néhány nem lebecsülendő előnnyel rendelkeznek a nagy könyvtárakkal szemben, ugyanakkor kétségtelen, hogy ha nem áll meg fejlődésében, előbb utóbb elveszti azokat az előnyöket, melyeket a könyvtár kis mérete nyújtott.

Az üzemi könyvtárak jelentékeny része az 1950 körüli években alakult meg, vagy akkor nyert szilárdabb szervezeti alapot. Ezek között sok olyan van tehát, mely méreteinél fogva nemsokára kikerül a "k i s" könyvtárak sorából, ha ezt a fogalmat a kb 8-10.000 kötetnél kisebb könyvtárakra értjük.

A kiskönyvtárak előnyei

Ha egy könyvtár alapjait lefektetjük, mindenekeelőtt néhány elvi kérdést kell tisztáznunk. Függetlenül attól, hogy természetesen minden könyvtárt leltározni kell és betűrendes valamint szakkatalógust kell készíteni, a további kérdések tekintetében a gyakorlat eléggé eltérő, így nevezetesen a könyvek elhelyezése tekintetében. Pontosabban két nagy csoportot különböztethetünk meg. Az egyik esetben a könyvtár olvasója csak olyan könyvet vehet kezébe, melyet k i k ö l c s ö n z ö t t /akár elvitelre, akár helyi olvasás céljára/. A másik esetben az olvasó s z a b a d o n v á l a s z t h a t a könyvek között, beléjük olvashat, és kiválasztja a megfelelőt. Nagy könyvtárak esetében kizárólag az előbbi módszer jöhet számításba. Üzemi

könyvtárak esetében is általában előnyösebbnek tartják ezt a módszert. Könyvtárosi körökben gyakran nem eléggé vannak tisztában azzal, hogy milyen nagy előnyről mondanak le akkor, amikor az olvasót csak a katalógushoz eresztik, de nem magukhoz a könyvekhez. Pszichológiai tény, hogy 100 ember közül 99 ha nem feltétlenül kell, nem a katalógushoz megy, hanem a könyvespolchoz.

Amikor a mi könyvtárunk 1949-ben megalakult /kb 500 kötettel/ szintén a fenti kérdés vetődött fel. Tisztában voltam akkor, amikor a feladatot kaptam, hogy az utóbbi módszer esetében nagy hátrányokkal kell számolnom. Mindenekelőtt elkerülhetetlen, hogy az olvasók - a legnagyobb jóakaratot és pontosságot feltételezve is - ne keverjék össze a könyveket. Az állomány megóvása szempontjából a rendszer szintén hátrányos. Van azonban két igen lényeges előnye: Először is sokkal alkalmasabb arra, hogy a dolgozókat hozzászoktassa az olvasáshoz, másodsorban pedig nagy időmegtakarítást jelent az olvasó számára /természetesen, ha a könyvek megfelelően vannak csoportosítva/. Akkoriban az iroda hatalmas munka előtt állott, és minden perc kincseket ért.

Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy egy üzemi könyvtár csak másodsorban - mondjuk formailag - könyvtár. Elsődleges feladata mindig az, hogy a vállalat munkáját elősegítse. Hangsúlyoznom kell, hogy vállalatunk munkája jelentékeny mértékben szerkesztési jellegű volt. Ilyen esetben pedig a megfelelő könyvet csaknem lehetetlen katalógusból kiválasztani /ha csak az olvasó már nem ismeri a könyvet/. Ezen kívül sokkal könnyebb volt így hasznosítani a hatalmas orosznyelvű könyvanyagot, melynek szövegrészét szerkesztőink többnyire nem értették, de ábraanyaga felbecsülhetetlen segítségét nyújtott sok esetben.

A vállalatvezetőség az utóbbi rendszer mellett döntött. Mint akkori műszaki igazgatónk kijelentette: "Inkább olvasának egy hónapban ezer könyvet, és vesszen el évente 5 könyv, minthogy csak 300 kötetet használjanak, és egy se vesszen el." Természetesen könyvtártechnikai szempontból rendszerünk erősen vitatható. Hogy azonban gyakorlatilag minden más rendszernél alkalmasabb volt a vállalat munkájának hathatós elősegítésére, az évek során beigazolódott.

Sok esetben az üzemi könyvtárakat fizikai körülmények kényszerítik egy bizonyos meghatározott könyvtári rend elfogadására. Ha például a könyvtárnak külön helyisége nincs, nem lehet szabadpolcokon tartani a könyveket. Másrészt ha egy szobája van, de abban nyitott polcok, akkor akármi is volt a könyvtáros eredeti szándéka, előbb-utóbb az olvasók a polcokról fognak könyveket válogatni és nem a katalógus-

ból. Kis könyvtárak könyvtárosainak azt a tanácsot adhatjuk, hogy a fizikai körülményekből adódó esetleges hátrányokat igyekezzenek kihasználni úgy, hogy azok előnyt jelentsenek. Tapasztalataink szerint a rendszer különben nem olyan veszélyes. Az első évek során kis munkával rendben lehetett tartani a könyvtárat, és az elveszett könyvek száma minimális volt./

Milyen méretű könyvtáraknál alkalmazható még ez a szabad válogatásos rendszer? Számadatot aligha adhatunk meg. Nálunk a könyveket mintegy 60 szakcsoportba soroltuk /elhelyezés tekintetében/, és ebben a tekintetben szigorúan /de erősen praktikus elgondolások alapján/ az iroda egyes osztályainak vagy csoportjainak munkaterületeivel számoltunk. Ettől függetlenül a szakkatalógus az ETO szerint készült. Tapasztalataink szerint a polcra kikeresett könyvek száma úgy aránylik a katalógusból kikeresett könyvekéhez mint 20 : 1. A könyvtár olvasottsága viszont rendkívül nagy, műszaki dolgozóink számának kb 70-80 %-át tesz ki. Minél több szakcsoportra bontva helyezi el a könyveket a könyvtár, annál tovább tarthatja fenn előnyösen a fenti rendszert. Ennek viszont határt szab az a tény, hogy nagyobb lesz a helyszükséglet. Jelenleg 30.000 kötetes könyvtárunk még ezzel a rendszerrel dolgozik, és egyelőre nem látjuk indokoltnak azt, hogy az eddigi módszertől eltérjünk.

A kisebb könyvtáraknak van még egy nagy előnye. Nevezetesen az, hogy a könyvtáros jobban ismeri könyvtárát. Tapasztalatom szerint sok esetben nincsenek eléggé tudatában annak, hogy milyen előnyt jelent, ha a könyvtáros alaposan ismeri könyveit. Véleményem szerint nincsen a világnak olyan osztályozó rendszere, amely pótolhatja a könyvtárost, abban a tekintetben, hogy a megfelelő könyvet adja olvasója kezébe. Ha a könyvtáros maga építi ki könyvtárát ez rendkívül nagy előny, amit semmi más nem pótolhat. A könyvtárososere mindig komoly hátrányt jelent /feltéve, hogy mindegyik egyformán jó volt./

A vállalat profiljának változásai és a szerzeményezés

Amikor vállalatunk könyvtára megkezdte munkáját, leggyakoribb olvasói között elsősorban a vállalat akkori igazgatója és annak helyettese szerepeltek. Gyakori könyvtári látogatásaik során gyorsan képet alkothattam magamnak nemcsak arról, hogy mit csinál a vállalat, hanem arról is, hogy mit fog a jövőben csinálni. Ennek értéke felbecsülhetetlennek bizonyult. A könyvtár éveken keresztül beszerezte például a kokszolásra vonatkozó műszaki

irodalmat, holott az első két évben gyakorlatilag senki nem olvasta ezeket a könyveket. Amikor később megkezdődött a munka ezen a vonalon, egyszerre legkeresettebb könyveink közé kerültek. Késő lett volna azonban akkor kezdeni meg ezeknek a megrendelését. A műszaki könyvtárosnak nem csak azt kell figyelnie, hogy mire van szükség, hanem azt is, hogy mire lesz. Külföldi könyveket és folyóiratokat legalább 1/2-1 évvel előbb kell megrendelni, tehát ha például azzal kell számolnunk, hogy 1960 januárjától szükség lesz majd egy - a vállalat profiljában addig nem szereplő - problémakör irodalmára, legkésőbb 1958 végén meg kell kezdenünk a vonatkozó irodalom beszerzését. Sajnos saját könyvtárunkban tapasztaltam már azt is, hogy egy váratlanul felmerült probléma - mely teljesen kiesett az üzem addigi munkaterületéből - milyen nehéz feladat elé állítja a dolgozókat, ha nincs a könyvtár felkészülve rá. Éppen ilyen esetben lenne legnagyobb szükség a könyvtár támogatására, hiszen az új feladatokat többnyire a régi szerkesztőkkel vagy tervezőkkel kell megoldani.

Gyakran nehéz meghatározni a helyes beszerzési politikát. Megemlítek egy példát, amely valószínűleg sok üzemi könyvtáros előtt ismeretes kérdést vet fel: vásároljunk-e atomtechnikai irodalmat? Néhány évvel ezelőtt nehezen tudta volna megmondani bárki is, hogy az atomtechnikai könyvek mennyiben lesznek használhatóak üzemi könyvtárainkban. Nálunk is volt olyan álláspont, hogy mindent vásárolunk, volt olyan is, hogy az atomtechnika nem tartozik gyűjtőkörünkbe. Közben az atomtechnikai könyvek és folyóiratok előzönlöttek külföldön a könyvpiacot. Mit rendeljünk? Azok az üzemi könyvtárak, melyeknek valutakerete amúgy is szűk volt, sokszor azt a megoldást választották, hogy csak a nem valutáris atomtechnikai könyveket vásárolták, ha ugyan nem álltak éppen olyan rosszul a forintkeretükkel is. Hogy mi a megoldás hasonló esetekben, arra majd még visszatérek.

Vállalatok és könyvtárak összevonása és szétválasztása

Az egyik legnehezebb probléma egy könyvtár számára, ha más könyvtárral vonják össze szervezetileg, vagy ha kettéválasztják. Sajnos nem is olyan ritka eset ez műszaki könyvtáraknál sem. A mi esetünkben a szétválasztások és összevonások kaleidoszkopszerű változásai tarkították a könyvtár életét, míg jelenleg körülbelül ugyanott vagyunk, mintha 1949 óta sem összeolvasztás sem szétválasztás nem történt

volna. Az ilyenkor felmerülő problémák igen súlyosak, még olyan esetben is, ha egyes könyvtárak külön-külön kifogástalanul működtek.

Ezek a problémák a legtöbb esetben elsősorban fizikai jellegűek. Csaknem minden esetben simán keresztülvihető lenne például 2 vagy 3 könyvtár összeolvadása, ha megfelelő munkaerőkapacitás állana rendelkezésre az ezáltal szükségessé vált manuális munkák elvégzésére.

Példaképpen említem meg a saját példánkat:

1954-ben összevonások után megalakult a könyvtárunk a következő részletekből:

- A könyvtár: Szakcsoportok szerinti könyvelhelyezés, szabványméretű cédulás ETO katalógus, nem szabványméretű ABC katalógus /mely egyuttal kölcsönzésre szolgált/. Kb. 20 000 kötet
- B könyvtár: A könyvtár anyaga 3 csoportban /kézikönyvek, orosz nyelvű könyvek, egyéb nyelvű könyvek/ elhelyezve. Szabványos cédulákon az ABC és ETO katalógus. Kölcsönzés külön kartonokon. Kb. 5000 kötet.
- C könyvtár: Csaknem azonos könyvtári rend az "A" könyvtárral. Kb. 3000 kötet.
- D könyvtár: Közel 1000 kötet, katalógus nincs, kölcsönzés füzetbe való bejegyzéssel, csak leltárkönyv van.

A könyvtárosok száma az összeolvasztást követő két hónap alatt 3-ról 1-re lett csökkentve /30 000 kötetes könyvtárnál!/. Gépirókapacitás nem állt rendelkezésre.

Ilyen körülmények között nem lehet mást tenni, mint a fizikai előfeltételeket a lehető legelőnyösebben kihasználni. Szerencsére az A-B-C könyvtáraknál a szakkatalóguscédulák mérete azonos volt. Ezeket összerendeztük, így legalább az egyik katalógus már egységes volt. Különben nem lehetett mást tenni, mint továbbra is külön kezelni /elhelyezésileg/ a négy könyvtárt. Az új beszerzések mind az A/ könyvtár anyagába kerültek és a régi A/ könyvtár módszerével lettek feldolgozva. Az így kialakult könyvtári rend könyvtártechnikai szempontból lehetetlen volt, de a könyvtár mégis el tudta látni feladatát anélkül, hogy kiesés lett volna a könyvtári szolgálatban.

Ha ilyen vagy hasonló problémával kerülünk szembe, elsősorban a fizikai adottságok a döntőek. Nem szabad a felmerült problémáknál olyan megoldást erőszakolni, amely logikus és könyvtártechnikailag helyes, de nagyobb bajt von maga után. Vegyünk egy példát:

Egy jól szervezett és jól adminisztrált 10 000 kötetes könyvtárnak átadják egy másik könyvtár anyagát, 4000 kötet-
tel. Az amugyis tulterhelt könyvtáros segítséget a munkájá-
hoz nem kap. /Nyugodtan feltételezhetjük ezt. A legritkább
eset, hogy kap./ A 4000 kötet katalogizálatlan. Anyaga 90%-
ban elavult.

Elvileg helyes megoldás lenne az egész anyagnak új be-
szerzésként való katalogizálása. Ha azonban a könyvtáros ezt
megteszi, úgy túl lesz terhelve, hogy az eddig jól kézben-
tartott könyvtára is kicsuszik a kezéből. Válassza ki nyu-
godtan az anyagból a leginkább használható részt, és azt ke-
zelje új beszerzésként. Ha munkája során ideje és alkalma-
nyilik, katalogizálja fokozatosan majd be a többit is. Elvi-
leg nem helyes megoldás, de gyakorlatilag az egyetlen célra-
vezető.

A selejtezés

Erről a kérdésről nem kell itt bővebben beszélnünk,
mert tudomásom szerint a Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója
a közeljövőben behatóan kíván e problémával foglalkozni. Az
üzemi könyvtárak nagy része, mely 10 évnél fiatalabb nem
igen kerül szembe ilyen problémával, ha csak nem "örökölt"
egy régebbi anyagot. Komoly problémát jelent régebbi könyv-
tárakban, ahol az egész anyag tekintélyes része 20-30 évnél
öregebb. Természetesen, hogy mit selejtezzünk ki, nem csak
az évek számától függ. Egy 30 évvel ezelőtt íródott kohászati
munka igen használható lehet, és ugyanakkor egy 20 éves
híradástechnikai könyv már csak muzeális érték. Szeretném
azonban hangsúlyozni, hogy nem igaz az a gyakran elhangzó
mondás, hogy "a könyv nem kér enni". Minden egyes könyv, mely
nyilvántartásban van, pénzbe kerül, minden évben. Sokszor
meglepően sokba.

A könyvtáros fejlődése

A könyvtár fejlődése elválaszthatatlan a könyvtáros
fejlődésétől. Itt különösen arról szeretnék beszélni, hogy a
könyvtárosnak szakmailag kell fejlődnie. Mint könyvtárosnak
és mint műszaki szaktudású dolgozónak egyaránt. Semmi helyte-
len nincsen abban, ha egy most születő könyvtárat rábízunk
egy könyvtárosi szaktudással rendelkező és nyelveket tudó
könyvtárosra, aki az üzem műszaki területét nem ismeri. Ha
azonban a könyvtáros még egy év múlva sem tud többet műszaki
vonatkozásban /vagy csak igen kevéssel többet/, akkor nem
való üzemi könyvtárosnak, ha még olyan kiváló könyvtári szak-
tekintély, és ha 10 nyelvet is beszél.

Ezen a téren kap a könyvtáros a legkevesebb segítséget kívülről. Általában az üzem sem foglalkozik a nem műszaki dolgozók műszaki képzésével /elég helytelenül/, de még meglepőbb, hogy a könyvtári felsőbb hatóságok sem. Természetesen itt gyakorlati nehézségek vannak. Véleményem szerint a műszaki könyvtárosoknak műszaki vonalon való továbbképzése döntő fontosságú, de a problémának nincsen gazdája. Szerencsére a könyvtárosok elég nagy hányada maga is tisztában van a műszaki tudás fontosságával, és igyekszik azt megszerezni.

Gyakran hallottam olyan támadásokat egyes könyvtárosok ellen, hogy túl gyakran tartózkodnak a könyvtáron kívül. Ez sajnos baj, főleg ha csak egy könyvtáros van - és ez a helyzet az üzemi könyvtárak nagy részében. Pedig a könyvtárosnak a helye ott van nem csak a könyvtárban, de minden egyes helyiségben, ahol műszaki munka folyik. Másképpen látja a könyvtáros a problémákat a tervező rajzasztala mellett, mint ha ugyanazzal a tervezővel a könyvtárban beszél munkájáról. Ha egy üzem "spórolási" szempontból csak annyi könyvtárost tart, hogy azok éppen csak el tudják látni a futó munkákat, lemond a könyvtárosnak legértékesebb módon való hasznosításáról. A könyvtárosnak végső fokon az lenne a feladata, hogy tanácsaival segítse a dolgozókat, és ne várja meg, míg egy könyvcimmal fordulnak hozzá.

A könyvtárosok műszaki szakképzésének kérdésére is még visszatérek.

A könyvtáros személyével kapcsolatban egy másik probléma is, amelynek elméletileg nem szabadna előfordulnia, de gyakorlatban annál gyakoribb.

Kezdő könyvtárosoknál gyakran megtörténik, hogy túlságosan arra alapozzák munkájukat, amit fejben tudnak tartani. Az egyik legjellegzetesebb esetet az egyik könyvtárosi minisztériumi csoportértékezleten hallottam, ahol az egyik vidéki könyvtáros - aki különben kétségtelenül igen lelkiismeretes és talpraesett volt, - azt a váratlan kijelentést tette, hogy nem készít ABC katalógust, mert ugyanis fejből tudja, hogy mi van meg. Elegendő a szakkatalógus. Még párezer kötetnél is el tudom képzelni, hogy a könyvtárosnak ugyyszólván alig van szüksége a katalógusra, de 10 000 kötetnél már semmi esetre sem. Viszont azt később pótolni alig lehetséges.

Szeretném ha minden könyvtáros, aki ezt a cikket elolvassa egyszer végig gondolná magában, hogy jelenlegi munkamenete mellett milyen problémái lesznek majd, ha a könyvtár a jelenleginek kétszeresére, vagy akár ötszörösére /kis könyvtáraknál/ nő. Nemcsak a fentihez hasonló

kirívó esetre gondolok, de igen sok apróság van, amire kel-
lő időben kell gondolnunk, ha nem akkor akarunk szembe ke-
rülni vele, amikor megoldani már csaknem lehetetlen.

Az OMK által rendezett könyvtárosi tanfolyamokon mega-
dott szabályok megtartása mellett ilyen problémák nem igen
merülhetnek fel. Sajnos azonban külső körülmények és a he-
lyi viszonyok miatt az üzemi könyvtárakban gyakran kell
olyan leegyszerűsítéseket és módosításokat tennünk, melyek
révén a könyvtár további fejlődése során problémák merülhet-
nek fel.

A könyvtáros személyével kapcsolatosan még egy problé-
mát szeretnék megemlíteni. Ez a könyvtáros beszerzési poli-
tikáját illeti. Különösen olyan könyvtárosoknál merül ez
fel, akik maguk is műszaki emberek. Nagyon gyakran találko-
zhatunk azzal a jelenséggel, hogy a könyvtáros egyes szakmai
területek fontosságát e l t u l o z z a, másokat
m e l l ő z. /A saját vállalati profilján belül/. Még
gyakoribb eset, hogy a könyvtár felettese /osztályvezető
mérnök, vagy vállalati főmérnök, stb./ tulzott mértékben
veszi igénybe a könyvtári költségvetést a saját szakterüle-
tének irodalma számára, és ilyenkor a könyvtár beszerzési
irányvonala erősen függ a felettes személytől, illetve annak
érdeklődési körétől. Ez ellen a legjobb biztosíték az, ha a
könyvtárosnak kellő tekintélye van ahhoz, hogy feletteseivel
szemben is érvényt tudjon szerezni a könyvtár érdekeinek.
/Különben is meglepően nagy mértékben befolyásolja a könyv-
tár fejlődésének egészséges irányvonalát az, hogy a könyv-
tárosnak van-e a személyi tekintélye a vállalaton belül./

A könyvtár fejlődése és a hálózati alközpontok

A könyvtár fejlődése során több olyan problémával is
szembekerül, amelyeket önmaga nem tud megoldani. Már az
előzőkben utaltunk ilyen problémákra.

Mit vár a könyvtár a hálózati központtól? Ami a könyv-
tártechnikai képzést és továbbképzést illeti, az jó kéz-
ben van az OMK módszertani osztályánál. Ezek után mi a há-
lózati alközpontok /minisztériumi könyvt. központok/ fela-
data?

Kétségtől az, ami nem közös problémája minden üzemi
könyvtárnak. Ezek szerint a hálózati alközpontok feladatát
elsősorban nem abban látom, hogy könyvtári szakmai tanács-
okat adjon. Ezzel szemben neki kell megadnia a fő szemponto-
kat azokban a vonatkozásokban, amelyek a minisztérium alá
tartozó könyvtárakra vonatkozóan k ö z ö s e k. Vilá-
gítsuk meg egy példával:

Beszéltünk a könyvtárak beszerzési politikájáról. Említettük, hogy sok esetben vállalaton belül sem tudnak kellő választ adni arra, hogy mi lesz a vállalat feladata pár év múlva, vagy hogy egy adott új műszaki szakterület irodalma fontos-e. Példaképen az atomtechnikai irodalmat említettem. Ilyen esetben az általános irányokat logikusan a minisztériumi alközponttól kell megkapnia a könyvtárnak. Az említett esetben például a válasznak utalnia kellene arra, hogy az atomtechnika eredményeinek hasznosítása milyen módon fog valószínűleg alakulni, hogy milyenek az ezzel kapcsolatos külkereskedelmi /!/ előfeltételek, és hogy mindezek alapján az atomtechnikai irodalomnak mely része az, amely praktikus értéket bir az egyes iparágak számára. Az ilyen felvilágosítás /ha például az 1953 körül történt volna/ sok megtakarítást eredményezhetett volna. A minisztériumnak kell tehát gondoskodnia arról, hogy a műszaki könyvtárak tisztán láthassák azokat a műszaki, gazdasági és kereskedelmi alapgondolásokat, melyeknek ismerete nélkül nem lehet tervszerű könyvtárfejlesztést végezni.

Hasonlóképen a minisztériumi alközpontoknak a feladatkörébe tartozik véleményem szerint annak biztosítása, hogy a szakkönyvtárosok műszaki képzettsége biztosítva legyen. Ez egyik leglényegesebb pontja kell hogy legyen a könyvtári hálózati alközpontoknak. Ezzel szemben az OMK feladatköré továbbra is a könyvtártechnikai tanácsadás és az ilyen irányú tanfolyamok rendezése. Az üzemi könyvtárakkal mindkettőnek közvetlen kapcsolatot kell tartania. /Természetesen szerző fenti elválasztással csak egyéni véleményének kívánt kifejezést adni./

Összefoglalás

Fentiekkel távolról sem merítettük ki azt a problémakört, hogy milyen kérdések merülnek fel egy könyvtár fejlődése során. A cél elsősorban az volt, hogy a könyvtári fejlődés dinamikus jellegére mutassunk rá, mivel a könyvtártechnika általában nem tesz különbséget kis- és nagykönyvtárak között. Már pedig a könyvtár is fejlődik, és minden fejlődési folyamatnak megvannak a maga sajátos problémái, amelyek "menet közben" merülnek fel. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a fejlődéssel kapcsolatos problémák tulnyomó része lényegesen könnyebben oldható meg akkor, ha már a könyvtár fejlődésének korábbi szakaszában tisztában vagyunk azzal, hogy milyen kérdések felmerülésével kell majd később számolnunk.

Patek Ferenc